

Οι αντιλήψεις των καθηγητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης αναφορικά με τους κινδύνους του Διαδικτύου για τους μαθητές

Δ. Λιόβας¹, Β. Γερογιάννης², Κ. Δίπλας³, Ε. Κωσταδήμα⁴

¹ Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, liovasjim@sch.gr

² Τμήμα Διοίκησης & Διαχείρισης Έργων, ΤΕΙ Λάρισας, gerogian@teilar.gr

³ Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών, cdplus@upatras.gr

⁴ Τμήμα Τεχνολογίας Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών, ΤΕΙ Λάρισας, kostadima@teilar.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αρχικά περιγράφει συνοπτικά τους «κινδύνους» του διαδικτύου για τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και παρουσιάζει πρόσφατες μελέτες αναφορικά με τους κινδύνους αυτούς αλλά και τον ρόλο των εκπαιδευτικών στην πρόληψή τους. Στη συνέχεια, η εργασία επικεντρώνεται στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων μιας έρευνας που πραγματοποιήθηκε με στόχο τη διερεύνηση των αντιλήψεων και του βαθμού ενημέρωσης των καθηγητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τους κινδύνους του διαδικτύου για τους ανήλικους μαθητές. Παράλληλα, η συγκεκριμένη έρευνα εξετάζει κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν στην πράξη τις υπηρεσίες του διαδικτύου. Τα συμπεράσματα της έρευνας καταλήγουν στο ότι η ενημέρωση των εκπαιδευτικών σχετικά με τους κινδύνους που ελλοχεύει η περιήγηση των μαθητών στον κυβερνοχώρο είναι ελλιπής καθώς και συνηγορούν στην ανάγκη εισαγωγής μαθημάτων με αντικείμενο την ασφάλεια στο διαδίκτυο σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Λέξεις κλειδιά: διαδίκτυο, κίνδυνοι, εκπαιδευτικοί.

1. Εισαγωγή

Ο ρόλος των σύγχρονων τεχνολογιών στο χώρο της εκπαίδευσης είναι αδιαμφισβήτητα σημαντικός. Το διαδίκτυο και οι εφαρμογές του έχουν δρομολογήσει σημαντικές αλλαγές και η συνεισφορά τους στην εκπαιδευτική διαδικασία αναγνωρίζεται από τη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών. Εκτός όμως από τα προτερήματα, οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές γίνονται αυτομάτως και αποδέκτες όλων των «ανεπιθύμητων παρενεργειών» που συνοδεύουν το διαδίκτυο.

Συγκεκριμένα, η χρήση του διαδικτύου από τους ανήλικους εγκυμονεί πολλούς κινδύνους, όπως η ανεξέλεγκτη έκθεση σε άσεμνο υλικό που υπάρχει σε ένα πλήθος δικτυακών τόπων και ιστοσελίδων (Ράπτης & Ράπτη, 1998; Κόμης, 1999; Σαβρανίδης κ.α., 2002; Γερογιάννης, 2008). Επικίνδυνη είναι επίσης και η πλοήγηση σε sites βίαιης, ρατσιστικής και τρομοκρατικής θεματολογίας, η συμμετοχή σε παράνομο τζόγο και η πρόσβαση σε ιστοσελίδες θρησκευτικών και

παραθηρησκευτικών οργανώσεων. Σε αυτούς τους κινδύνους μπορούν να προστεθούν η λήψη μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με ακατάλληλο περιεχόμενο, η διακίνηση αρχείων με προσωπικά-ευαίσθητα δεδομένα, η παραβίαση του ιδιωτικού απορρήτου, το οικονομικό έγκλημα σε on-line συναλλαγές, η αποστολή ιών και προγραμμάτων με σκοπό την πρόκληση καταστροφών στους υπολογιστές των αποδεκτών, η προώθηση προπαγανδιστικού υλικού, η διάδοση μηνυμάτων με σκοπό τον προσηλυτισμό ή ακόμη και η παρότρυνση σε αυτοκαταστροφικές ενέργειες. Τον κατάλογο των κινδύνων συμπληρώνουν οι τηλε-συνομιλίες με άτομα αμφιβόλου ηθικής και προθέσεων που εκμεταλλεύονται τις τεχνολογικές τους δεξιότητες για να αντλήσουν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, ή ακόμη να ασκήσουν δράσεις διακίνησης ναρκωτικών και προϊόντων εγκλήματος.

Είναι, επίσης, γνωστό πως ως εθισμός στο διαδίκτυο ορίζεται η «ενασχόληση με το διαδίκτυο για άντληση αισθήματος ικανοποίησης που συνοδεύεται με αύξηση του χρόνου που καταναλώνεται για την άντληση του αισθήματος αυτού» (Τσίτσικα & Φρέσκου, 2008). Στις περιπτώσεις αυτές το διαδίκτυο αποκτά μεγαλύτερη σημασία και προτεραιότητα στη ζωή του ατόμου από τους φίλους, την οικογένεια και το σχολείο του και κυριαρχεί στη καθημερινότητά του. Συμπτώματα αυτής της συμπεριφοράς παρουσιάζονται όταν ο έφηβος είναι συνεχώς συνδεδεμένος στο διαδίκτυο, όταν λέει ψέματα για το πόσο πραγματικά χρησιμοποιεί το διαδίκτυο (ή για ποιο λόγο) και, γενικά, όταν ο τρόπος χρήσης του διαδικτύου προκαλεί προβλήματα στη ζωή και στη σχολική του επίδοση. Αδιαμφισβήτητα, ο ρόλος των γονέων στην πρόληψη των παραπάνω κινδύνων, είναι πολύ σημαντικός. Η ποιοτική σχέση με τους γονείς, ο χρόνος που οι γονείς αφιερώνουν στα παιδιά και η ενασχόλησή τους στο διαδίκτυο μαζί με τα παιδιά, μπορούν να συμβάλλουν στην αποφυγή του φαινομένου του εθισμού αλλά και στην ελαχιστοποίηση των συνεπειών των κινδύνων του διαδικτύου (Lee & Chae, 2007; Liu et al., 2009).

Ποιος όμως είναι ή πρέπει να είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών προκειμένου να αποφεύγεται η έκθεση των μαθητών στους κινδύνους του διαδικτύου; Κατά πόσο οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί είναι ευαισθητοποιημένοι και ενημερωμένοι ώστε να συμβουλεύουν τους μαθητές για την αποφυγή των κινδύνων; Τα παραπάνω ερωτήματα επιχειρεί να απαντήσει η συγκεκριμένη έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 2009-10 σε ένα δείγμα 200 εκπαιδευτικών Γυμνασίων-Λυκείων της Λάρισας και της Καρδίτσας. Στις επόμενες παραγράφους του άρθρου παρουσιάζονται τα δεδομένα άλλων σχετικών ερευνών, τα στοιχεία και τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας καθώς και τα συμπεράσματα αυτής, εκ των οποίων το πιο σημαντικό είναι ότι οι εκπαιδευτικοί, παρά τις δεξιότητές τους στη χρήση των πιο διαδεδομένων εργαλείων Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών, δεν έχουν ικανοποιητικές γνώσεις για τους κινδύνους του διαδικτύου και τα μέτρα προφύλαξης από αυτούς.

2. Προηγούμενες έρευνες

Σύμφωνα με τα στοιχεία της πανευρωπαϊκής έρευνας «Safer Internet 2008» που

πραγματοποίησε το Ευρωβαρόμετρο (2008) από το δείγμα των Ελλήνων γονέων προκύπτει ότι: 5 στους 10 Έλληνες γονείς δεν έχουν χρησιμοποιήσει ποτέ το διαδίκτυο (τελευταία θέση EU27), ενώ δηλώνουν για τα παιδιά τους ότι 3 στα 10 παιδιά ηλικίας 6-10 ετών, 6 στα 10 παιδιά ηλικίας 11-14 ετών και 8 στα 10 παιδιά ηλικίας 15-17 ετών κάνουν χρήση του διαδικτύου. Το 35% των γονέων δεν θέτει κανένα περιορισμό στις διαδικτυακές δραστηριότητες των παιδιών τους, ενώ οι Έλληνες γονείς είναι πρώτοι στην Ευρώπη αναφορικά με το βαθμό ανησυχίας για το ενδεχόμενο εθισμού και απομόνωσης από την πολύωρη ενασχόληση με το διαδίκτυο (66%). Οι Έλληνες γονείς φαίνεται δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία στο ενδεχόμενο τα παιδιά τους να συναντήσουν ακατάλληλο σεξουαλικό / βίαιο περιεχόμενο στο Διαδίκτυο (81%) ή περιεχόμενο που παρακινεί στην ανορεξία, στον αυτοτραυματισμό και την αυτοκτονία (76%). Αντίστοιχες έρευνες στις Ηνωμένες Πολιτείες (FDC, 2009) παρουσιάζουν ότι το 24% των γονέων που διαθέτουν ευρυζωνική σύνδεση συμφωνεί ότι το διαδίκτυο είναι πολύ επικίνδυνο για τα παιδιά, ενώ την ίδια άποψη έχουν σε ποσοστό 46% γονείς χωρίς ευρυζωνική σύνδεση.

Σε παρόμοια έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου (www.saferinternet.gr) επιχειρήθηκε η καταγραφή των απόψεων των Ελλήνων εκπαιδευτικών, αναφορικά με τη διδασκαλία της ασφαλούς χρήσης του διαδικτύου στα σχολεία (Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, 2009). Η έρευνα διεξήχθη το 2009 μέσω διαδικτύου σε μια ομάδα 679 εκπαιδευτικών εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων από όλη την Ελλάδα σε συνεργασία με το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο. Σύμφωνα με αυτή, το σύνολο σχεδόν των εκπαιδευτικών θεωρεί ότι η ασφαλής χρήση του διαδικτύου πρέπει να διδάσκεται στο σχολείο. Καταλληλότερη βαθμίδα για να ξεκινήσει εκπαίδευσης στο διαδίκτυο κρίνεται η πρωτοβάθμια σε ποσοστό 70% περίπου των ερωτηθέντων, ένα μικρό ποσοστό (19%) επιλέγει το Γυμνάσιο, ενώ το 11% θεωρεί ότι η εκπαίδευση στην ασφαλή χρήση του διαδικτύου πρέπει να ξεκινά από το Νηπιαγωγείο.

3. Η παρούσα έρευνα

Σε αντίθεση με τις προηγούμενες μελέτες, ο σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι η καταγραφή, παρουσίαση και ανάλυση των απόψεων αλλά και του βαθμού γνώσης των καθηγητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αναφορικά με τους κινδύνους τους διαδικτύου προς τους μαθητές. Στηριζόμενοι στα πορίσματα των ερευνών που αναφέρθηκαν προηγουμένως, βασική υπόθεση της παρούσας έρευνας είναι ότι οι καθηγητές πιστεύουν πως το διαδίκτυο εγκυμονεί πολλαπλούς κινδύνους για τους μαθητές, χωρίς όμως οι τελευταίοι να ενημερώνονται επαρκώς από το σχολείο.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 200 καθηγητές (107 γυναίκες και 93 άνδρες) Γυμνασίων και Λυκείων της Λάρισας και της Καρδίτσας (εκ των οποίων οι 146 ήταν γονείς), οι οποίοι και επιλέχθηκαν με τυχαίο τρόπο.

Το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα είναι ένα ερωτηματολόγιο που περιλάμβανε 40 ερωτήσεις κλειστού τύπου, οι οποίες διακρίνονται σε πέντε κατηγορίες: 1) γενικά στοιχεία, 2) βαθμός ενημέρωσης για τις

υπηρεσίες του διαδικτύου, 3) βαθμός ενημέρωσης για τις «κακοτοπιές» του διαδικτύου, 4) βαθμός ενημέρωσης για τη χρήση των Η/Υ και του διαδικτύου από τους μαθητές, και 5) βαθμός ενημέρωσης για την ασφάλεια των μαθητών κατά τη χρήση του διαδικτύου στο σχολείο. Οι απαντήσεις που συλλέχθηκαν υποβλήθηκαν σε στατιστική επεξεργασία, αφού προηγήθηκε η κατάλληλη αντιστοίχισή τους σε ακέραιους αριθμούς.

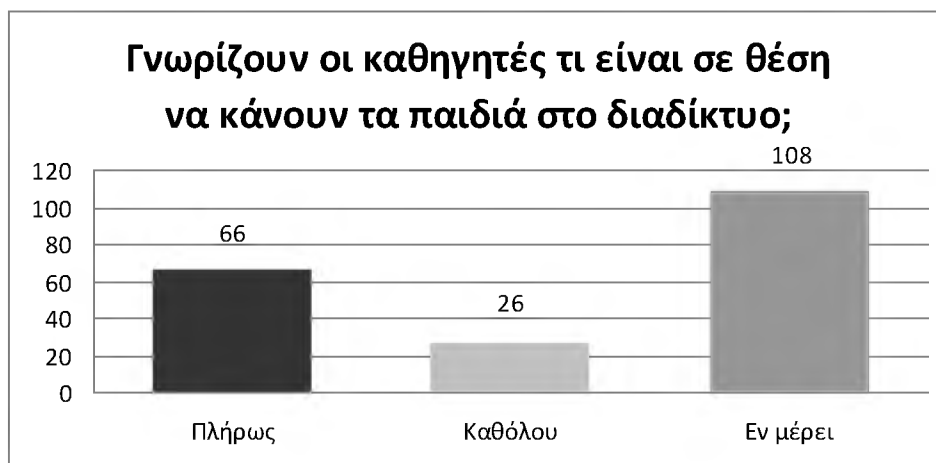
Το παρακάτω Γράφημα 1 εμφανίζει την κατανομή του συνόλου του πληθυσμού του δείγματος, ανά ειδικότητα.

Γράφημα 1: Κατανομή του συνόλου του πληθυσμού ανά ειδικότητα.

4. Αποτελέσματα της έρευνας

Με βάση την ανάλυση των δεδομένων διαπιστώθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν σχετικά συχνά το διαδίκτυο (39% πάνω από 4 ώρες την εβδομάδα, 40% από 1 έως 4 ώρες και μόλις 21% λιγότερο από 1 ώρα την εβδομάδα), ενώ το 68% χρησιμοποιούν Η/Υ στο σχολείο. Από αυτούς μόλις το 6% χρησιμοποιούν εκπαιδευτικό λογισμικό, το 12% κάνουν χρήση Η/Υ για διοικητικές εργασίες, και το 34% για ενημέρωση από το διαδίκτυο. Επιπλέον, οι καθηγητές - γονείς, δήλωσαν ότι τα παιδιά τους χρησιμοποιούν Η/Υ στο σπίτι (64%), στο σχολείο (23%) και σε internet cafe (13%). Παρόλα αυτά, το 67% δεν κατανοεί ή κατανοεί μερικώς τι μπορεί να κάνει ένας έφηβος στο διαδίκτυο, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 2.

Γράφημα 2: Γνώση καθηγητών για το τι είναι σε θέση να κάνουν τα παιδιά στο διαδίκτυο.

Ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων γονέων (83%) δηλώνουν ότι θα ήθελαν να ελέγχουν περισσότερο την πρόσβαση των παιδιών τους στο διαδίκτυο, ενώ το 60% νομίζουν πως τα παιδιά γνωρίζουν καλύτερα τη χρήση Η/Υ και διαδικτύου από τους ίδιους.

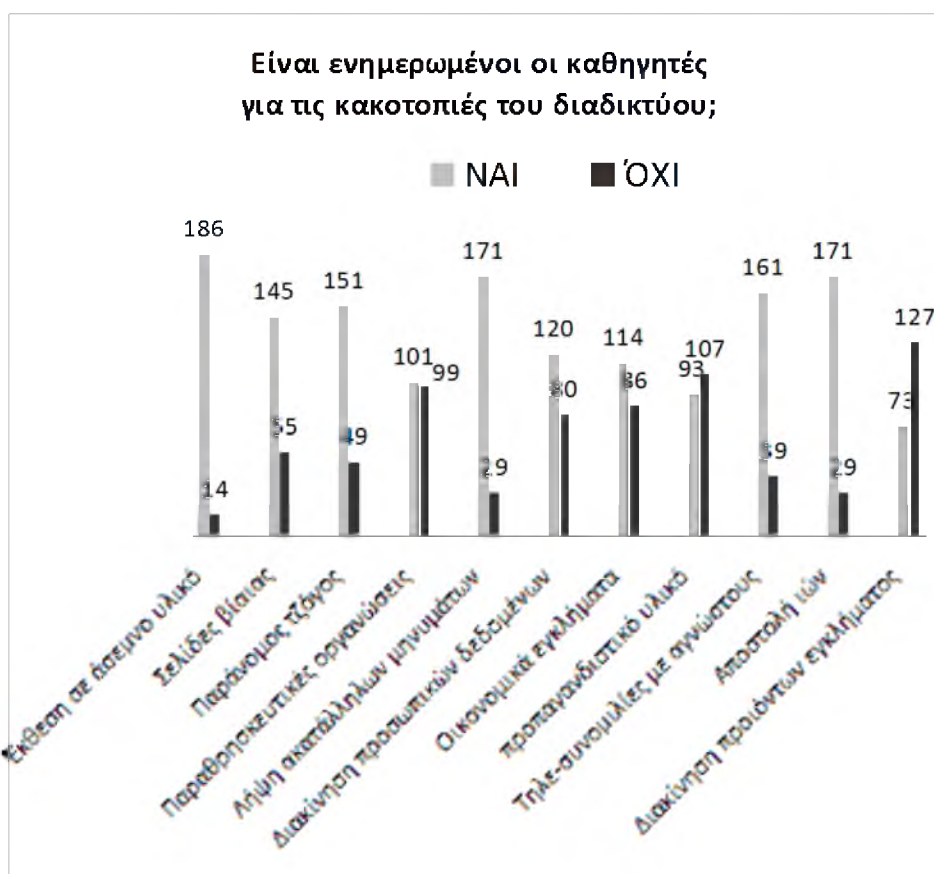
Το 50% περίπου των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι οι μαθητές όταν χρησιμοποιούν τους υπολογιστές του σχολικού εργαστηρίου είναι προστατευμένοι από τους κινδύνους του διαδικτύου. Παρόμοια ερώτηση έδειξε ότι το 65% περίπου των καθηγητών νομίζουν ότι το εργαστήριο του σχολείου διαθέτει όλα τα κατάλληλα μέτρα προστασίας από τους κινδύνους του διαδικτύου. Σε αντίφαση όμως με αυτή την παρατήρηση, οι περισσότεροι ερωτώμενοι δείχνουν να μην είναι ενημερωμένοι για τα κατάλληλα τεχνικά μέτρα προστασίας. Συγκεκριμένα, το 64% των εκπαιδευτικών δεν είναι ενήμεροι για φυλλομετρητές (browsers) κατάλληλους για παιδιά, ενώ το 45% δεν γνωρίζουν τι είναι τα προγράμματα φίλτραρίσματος περιεχομένου (φίλτρα – firewalls).

Όσον αφορά το κατά πόσο ενήμεροι είναι οι ερωτώμενοι καθηγητές για τις υπηρεσίες του διαδικτύου, σχετικά ενήμεροι για βασικές υπηρεσίες, όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), ο παγκόσμιος ιστός (www) και οι μηχανές αναζήτησης (search engines), δηλώνουν το 98%, το 93% και το 82% αντίστοιχα. Επίσης, δηλώνουν ότι είναι ενήμεροι για άλλες υπηρεσίες, όπως τα δωμάτια επικοινωνίας (chat rooms) κατά 79% και το ηλεκτρονικό εμπόριο (e-commerce) κατά 78%, χωρίς όμως στην πλειοψηφία τους να τις χρησιμοποιούν.

Η ανάλυση επίσης έδειξε ότι αρκετοί καθηγητές δεν γνωρίζουν όλες τις «κακοτοπίες» του διαδικτύου, όπως παρουσιάζεται στο Γράφημα 3. Οι περισσότεροι δηλώνουν ότι είναι ενήμεροι για την παιδική πορνογραφία, τα ακατάλληλα μηνύματα στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, την αποστολή ιών, τις συνομιλίες με αγνώστους και

τον παράνομο τζόγο. Αντιθέτως, σε αυξημένα ποσοστά δηλώνουν άγνοια για κινδύνους όπως σελίδες παραθρησκευτικών οργανώσεων, προώθηση προπαγανδιστικού υλικού και δράσεις διακίνησης προϊόντων εγκλήματος.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι κανείς από τους εκπαιδευτικούς δεν αναφέρθηκε στον Ενημερωτικό Κόμβο του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου «Ασφάλεια στο Διαδίκτυο» (<http://internet-safety.sch.gr>) από τον οποίο οι εκπαιδευτικοί θα μπορούσαν να έχουν ενημερωθεί επαρκώς.

Γράφημα 3: Βαθμός ενημέρωσης των εκπαιδευτικών για τις κακοτοπιές του διαδικτύου.

5. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας την παρούσα έρευνα θα μπορούσε να εξαχθεί το συμπέρασμα πως οι εκπαιδευτικοί - παρόλο που χρησιμοποιούν σχετικά συχνά το διαδίκτυο - δεν έχουν επαρκείς γνώσεις για τους κινδύνους του διαδικτύου για τους μαθητές αλλά ούτε και για τεχνικά μέσα προστασίας. Η άγνοια αυτή τους οδηγεί τους περισσότερους στο να πιστεύουν ότι οι μαθητές είναι απόλυτα προστατευμένοι κατά την περιήγησή τους

στο διαδίκτυο όταν βρίσκονται στο περιβάλλον του σχολικού εργαστηρίου. Στην πραγματικότητα όμως το ίδιο το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο (www.sch.gr), ενώ παρέχει την υπηρεσία ελεγχόμενης πρόσβασης στον παγκόσμιο ιστό (web-filtering) για τους Η/Υ των σχολικών εργαστηρίων, αναγνωρίζει την πιθανότητα οι χρήστες να συναντούν σελίδες με ακατάλληλο περιεχόμενο.

Παράλληλα στην έρευνα, επιχειρήθηκε να διερευνηθεί ο βαθμός χρήσης των υπηρεσιών του διαδικτύου από τους εκπαιδευτικούς. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι εκπαιδευτικοί, ενώ γνωρίζουν και χρησιμοποιούν κοινές υπηρεσίες του διαδικτύου (παγκόσμιος ιστός, μηχανές αναζήτησης, e-mail), δεν αξιοποιούν πλήρως διαδικτυακές υπηρεσίες όπως είναι η τηλε-συνομιλία, οι βιντεοδιασκέψεις και οι ηλεκτρονικές αγορές / συναλλαγές.

Ένα από τα ευρήματα της έρευνας που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι πιθανόν να γνωρίζουν λιγότερα σχετικά με τη χρήση των Η/Υ και του διαδικτύου, από αυτά που γνωρίζουν οι μαθητές τους. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό αφού εμμέσως παραδέχονται πως οι συγκριτικά περισσότερες γνώσεις των μαθητών συχνά τους επιτρέπουν να ξεφεύγουν από την επιτήρηση των γονέων και των καθηγητών τους.

Συνεπώς, η έρευνα συνηγορεί στην ανάγκη για συστηματική κατάρτιση και επικαιροποίηση των γνώσεων των εκπαιδευτικών, ώστε να είναι σε θέση να προστατεύουν και να ενημερώνουν αποτελεσματικότερα τους μαθητές, αναφορικά με τους κινδύνους του διαδικτύου. Τέλος, τα αποτελέσματα έρχονται να ενισχύσουν περαιτέρω την ανάγκη συστηματικής εισαγωγής δράσεων εκπαίδευσης στην ασφαλή χρήση του διαδικτύου σύμφωνα με διεθνείς πρακτικές (Wishart, 2004) αλλά και την πρόταση που εκφράζει η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου (2009) με θέμα «Προώθηση της ασφαλούς χρήσης του Διαδικτύου στο σχολείο», αναφορικά με την εισαγωγή μαθημάτων με αντικείμενο την ασφάλεια στο διαδίκτυο σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφία

- Eurobarometer, (2008). Towards a Safer Use of the Internet for Children in the EU - a Parents' Perspective. Directorate General Information Society and Media. Αναφορά Διαθέσιμη στο δικτυακό τόπο:
ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_248_en.pdf.
- FDC (2009). Broadband Adoption and Use in America. Federal Communications Commission, Έρευνα διαθέσιμη στο δικτυακό τόπο:
<http://online.wsj.com/public/resources/documents/FCCSurvey.pdf> 09/02/2011.
- Lee S.J., and Chae Y.G., (2007). Children's Internet Use in a Family Context: Influence on Family Relationships and Parental Mediation, *Cyber Psychology & Behavior*, Volume 10, No 5.

- Liu, W., Kitchen, L., & Moskovos, A. (2009). Cypriot Parental Perceptions of Children's Internet Usage: An Investigation of Motivations and Barriers, *EuroMed Journal of Business*, Volume 4, Issue 3.
- Wishart, J., (2004). Internet Safety in Emerging Educational Contexts, *Computers & Education*, Volume 43, Issue 1-2.
- Γερογιάννης, Β., (2009). Προστασία Ανηλίκων από «Κινδύνους» στο Διαδίκτυο – Ζήτημα Ηθικής, Παιδείας και Ενημέρωσης. Περιοδικό Online Ένωσης Μηχανικών Πληροφορικής και Επικοινωνιών Ελλάδας (ΕΜηΠΙΕΕ), Τεύχος 10.
- Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου (2009). Προώθηση της Ασφαλούς Χρήσης του Διαδικτύου στο Σχολείο, Έρευνα διαθέσιμη στο δικτυακό τόπο: <http://saferinternet.gr/index.php?action=download&objId=File342> 09/02/2011.
- Ενημερωτικός Κόμβος του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου «Ασφάλεια στο Διαδίκτυο» (2011), δικτυακός τόπος: <http://internet-safety.sch.gr> 09/02/2011.
- Κόμης, Β., (1999). *Διδακτική της Πληροφορικής*, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Ράπτης, Α., & Ράπτη, Α. (1998). *Πληροφορική και Εκπαίδευση, μια συνολική Προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράπτη.
- Σαβρανίδης, Χ., Παλαιολόγου, Α., Μπαλτζής, Σ. (2002). Ζητήματα Ηθικής και Δεοντολογίας Σχετικά με τη Χρήση της Τεχνολογίας των Πληροφοριών και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση. *3ο Πανελλήνιο Συνέδριο με Διεθνή Συμμετοχή «Οι Τεχνολογίες της Επικοινωνίας και της Πληροφορίας στην Εκπαίδευση»*, Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση (ΕΤΠΕ), Ρόδος, 26-29 Σεπτεμβρίου.
- Τσίτσικα, Α., & Φρέσκου, Α. (2008). Χρήση και Κατάχρηση Διαδικτύου. *Πρακτικά 1ου Εντατικού Σεμιναρίου στην Εφηβική Ιατρική, 1st State of The Art Adolescent Medicine Course*, 21-30.